

УДК 159.923:614.25

Бегеза Л.Є.

Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України

Наукові погляди на феномен Я-концепції особистості у психологічній літературі

У статті розглянуто теоретичні засади Я-концепції як психологічного феномену, що становить собою динамічну систему уявлень людини про себе. «Я-концепція» формується під впливом власного досвіду кожного індивіда. Цілісна система внутрішнього світогляду становить основу саморегуляції людини, на основі якої вона вибудовує комунікацію.

Запропоновано теоретичний огляд історичного розвитку Я-концепції як психологічного феномену з наукової діяльності різних дослідників цієї області (Р. Бернс, У. Джемс, А. Маслоу, К. Роджерс і ін.). Відзначено, що у психологічній літературі немає єдиного підходу у вживанні понять, які характеризують Я-концепцію та її детермінанти, що викликає труднощі при теоретичному аналізі даного феномена. Основу розуміння поняття «Я-концепція» закладено у напрямі гуманістичної психології, представники якої (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс і ін.) прагнули до розгляду цілісного «Я» та його особистісного самовизначення та позиції у соціальному середовищі.

Теоретично обґрунтовано структурні компоненти Я-концепції особистості, такі як когнітивний компонент (Я-образ), емоційно-оцінний (Я-ставлення) і поведінковий (Я-вчинок).

Виділено провідні підходи до вивчення Я-концепції у сучасній психології, за баченням І. А. Дружніної [11], серед яких *генетико-моделюючий* (В. В. Клименко, С. Д. Максименко, А. В. Толстоухов та ін.); *психоаналітичний* (А. Вертман, Е. Еріксон, Дж. Марсія, З. Фройд та ін.); *інтеракційний* (Е. Гоффман, Р. Дженкінс, Дж. Мід, Р. Фогельсон, та ін.); *структурно-динамічний* (М. Й. Боришевський, Ж. П. Вірна, Т. М. Говорун та ін.); *когнітивний* (Г. Брейкуелл, Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.); *нарративний* (К. Джерджен, А. Гідденс, Л. Хагендорн та ін.); *трансперсональний* (С. Грофф, К. Грофф, А. Мінделл та ін.); *інтегративний* (В. В. Козлов, У. Уілберг).

З'ясовано, що Я-концепція є феноменологічним концептом особистості, що формується індивідуально та процесуально в онтогенезі відповідно до особистісного життєвого досвіду. Складні утворення свідомості та самосвідомості особистості інтеріоризують самоаналіз, самооцінку, самоприйняття та само сприйняття протягом життєвого шляху особистості.

Ключові слова: Я-концепція, Я-концепція особистості, особистісне самовизначення, самооцінка, самореалізація, самоставлення, самосвідомість.

Постановка проблеми. Теоретичний аналіз психологічної наукової літератури показав, що поняття «Я-концепція» з'явилося у науковому вжитку на межі XIX-XX ст. у зв'язку з розвитком уявлення про духовну природу людини як суб'єкта, який пізнає, і суб'єкта якого

пізнають. Американський психолог У. Джемс перший, у книзі «Принципи психології» (1890), запропонував ідею «Я-концепція» і зробив істотний внесок у її розвиток.

Відомо, що не існує єдиного поняття, яке б характеризувало Я-концепцію як психологічний феномен. Лише з 50-х років ХХ ст. у гуманістичній психології виникло та набуло визначення поняття «Я-концепція», представники якої (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс і ін.) прагнули до розгляду цілісного людського Я та його особистісного самовизначення в мікросоціумі. На думку представників гуманістичного напрямку, Я-концепція – це система (уявлення) самосвідомості людини про саму себе через призму емоційно-оцінного компонента цих уявлень. Також науковцями відзначається, що Я-концепція особистості формується протягом життя людини під впливом взаємодії зі соціальним середовищем і здійснює мотиваційно-регуляторну, а подекуди аналітико-рефлексивну, функцію поведінки через систему ціннісних установок та ціннісних орієнтацій особистості.

Предметом наукового вивчення стали особливості трактування феномену Я-концепції і його основних структурних компонентів. Відомо, що на сьогоднішній день, щодо актуального питання спостерігаються дві суперечливі позиції. Одна з них розглядає Я-концепцію як цілісну структуру, що інтегрує різні частини: інтерналізовані ролі, ментальні та поведінкові моделі, ідентифікації, соціальні норми. М. Й. Боришевський, Н. В. Дмитрієва, Л. В. Долинська, О. Є. Гуменюк, В. Л. Зливков, М. В. Папуча, О. П. Саннікова, А. В. Сергеева, А. В. Фурман й ін. розглядають сутність Я-концепції у динаміці, та відзначають нерівнозначність взаємозв'язків її частин.

У свою чергу, М. В. Заковоротна, С. Д. Максименко, В. В. Клименко, Дж. Тернер, А. В. Толстоухов та ін., обґрунтовуючи генетико-моделюючий підхід, вказують на наступність та обумовленість розвитку Я-концепції попередніми стадіями розвитку; Я-концепція трактується як сукупність уявлень особистості про себе, емоційні стани, цінності, мотивацію, що ситуативно актуалізуються. Багатогранність та змістовність патернів Я-концепції полягають у способах їхньої внутрішньої організації особистості, її життєвого шляху і досвіду.

Мета статті: дослідити й методом теоретичного аналізу обґрунтувати трактування феномену Я-концепція за науковими підходами вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що Я-концепція – неповторна, відносно стійка та

певною мірою усвідомлювана система уявлень індивіда про самого себе, яка формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, в основі якої лежить ставлення особистості до себе та взаємодії з іншими людьми. Найчастіше термін «Я-концепція» вживається як збірний для позначення всієї сукупності уявлень індивіда про себе; за його допомогою охоплюються психологічні явища, пов'язані з образом «Я», а також з самооцінкою, самореалізацією, самоставленням, самосвідомістю [10].

За науковим класичним підходом Р. Бернса, Я-концепція – це сукупність установок, які спрямовані на себе, у зв'язку з чим виділяють такі основні складові, як: когнітивну, емоційно-оцінкову та поведінкову. Їх конкретизують так: Я-образ – уявлення про себе, самооцінка – афективна оцінка цього уявлення та поведінкова реакція або конкретні дії, котрі спричинені Я-образом і самооцінкою» [3].

Індивіди з різними «Я-концепціями» не однаково сприймають світ: у кожного власні сформовані образи «Я-реального» і «Я-ідеального», що сформовані системами цінностей та особистим життєвим досвідом, що у свою чергу, викликає емоції задоволення/незадоволення, мотивацію чи відсутність творчого пошуку. Від задоволення рівня домагань у досягненні особистості залежить формування важливого компонента її свідомості – самоповаги. Я-концепція фактично впливає на всі аспекти діяльності людини: включає і задоволеність собою, і прийняття себе, і почуття власної гідності, і позитивне ставлення до себе, і узгодженість свого надособистісного й ідеального «Я». Мотивація досягнення, будучи домінуючою для людини, є також важливим регулятором її розвитку [1].

Як зазначає О. М. Васильченко, Я-концепція - це складне системне структуроване утворення, що існує у свідомості індивіда і складається з уявлень про власні характеристики і здібності, з уявлень про можливість взаємодії суб'єкта з іншими людьми і оточуючим середовищем, з ціннісних уявлень і уявлень про цілі або ідеї, що можуть мати позитивну або негативну спрямованість. Включає як власне «Я», так і взаємодії, в які воно може вступати, а також оцінки, пов'язані з якостями і взаємодіями «Я» у минулому, майбутньому і в нинішній момент. Дослідниця також відзначає, що Я- концепція – відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, така, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими і формує ставлення до себе. На відміну від ситуативних Я-образів (яким індивід бачить, відчуває себе в певний

момент), Я-концепція створює в людини відчуття своєї постійної визначеності, само тотожності [10].

Вище описані установки групуються у три категорії:

- «реальне – Я» (яким себе уявляє індивід на цей момент);
- «соціальне – Я» / «дзеркальне – Я» (як, на думку індивіда, його уявляють, бачать інші люди);
- «ідеальне – Я» (яким індивіду хотілося б бути) [1].

Розуміння «Я-концепції» як структури відображає її структурно - динамічний характер. Образ – Я (структура уявлень про себе самого) складається з когнітивних складових установок (рольові, статусні, майнові, ціннісні характеристики людини). Всі вони входять в образ – Я з різною вагою, тобто утворюють ієрархію з точки зору суб'єктивної значущості. Другий компонент – динамічний, процесуальний – це емоційно-оцінний компонент [1; 2; 3; 4].

Джерелами оцінних суджень індивіда про себе самого є:

- 1) соціально-культурні стандарти та норми соціального оточення;
- 2) соціальні реакції інших людей на індивіда (їх суб'єктивна інтерпретація);
- 3) індивідуальні критерії та стандарти, що засвоєні індивідом у житті [1].

Узагальнення теоретичних підходів в історичному та сучасному контекстах до визначення Я-концепції дає підстави стверджувати про багатоаспектність та мультидисциплінарність вивчення самого поняття та дає підстави спробувати створити певний інтегральний теоретичний концепт, який передбачав би новизну та актуальність. Наявні концепції є різноманітними, та визначають Я-концепцію зокрема, як:

- систему уявлень людини про себе, про власні соціально-демографічні характеристики, розумові здібності, характер, інші властивості тощо (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс) [3; 4; 5];
- те, що людина вважає собою, та те, що вона вважає своїм (У. Джемс) [7];
- те, що людина означає для себе (Т. Шибутані) [8];
- динамічні, не завжди усвідомлювані, уявлення індивіда про себе, що дозволяє йому створювати та підтримувати стосунки з іншими (В. П. Зінченко, В. В. Петровський, М. Г. Ярошевський) [9].

У вітчизняній психології найбільшого поширення набула класифікація різних підходів у розумінні феномену Я-концепції, запропонована О. В. Киричуком, до якої звертаємося і в даній роботі.

До основних підходів автор [2] відносить:

- функціональний підхід У. Джемса, у якому Я-концепція розглядається як сукупність фізичного, соціального та духовного Я (самість);

- соціально-когнітивний підхід А. Бандури, У. Века, Д. Роттера, де Я-концепція аналізується з позиції принципу взаємного детермінізму;

- символічний інтеракціонізм Ч. Кулі, Дж. Міда, що даний феномен представляє з позиції інтерналізованого світу символів і знаків.;

- психоаналітичний підхід З.Фройда, К.Хорні, Е.Фромма, Е. Еріксона, який пропонує трактування людини в цілому як складної енергетичної системи, яка розвивається в просторі та часі ;

- феноменологічна психологія К. Роджерса, А. Маслоу, В.Франкла, яка пропонує розуміння даного феномену як функцію унікального сприйняття оточення [2].

Існує безліч підходів до розуміння й трактування поняття «Я-концепція»: структурно-динамічний, когнітивний, генетико-моделюючий, транс персональний, психоаналітичний, нарративний, інтегративний. Важливою характеристикою Я-концепції є її цілісність, послідовність, динамічність.

ВИСНОВКИ. «Я-концепція» – це оцінно-пізнавальна система особистості, що розвивається протягом її життя. На її основі складається ставлення індивіда до себе та до інших, формується особистісна самооцінка, знання про власні можливості, здібності, мотиви. Образ «Я» постає як регулятор взаємин, міжособистісних стосунків людини.

Я-концепція особистості розглядається в межах інтеракцій з іншими, в яких вона відіграє різні соціальні ролі. Соціальна комунікація у процесі життєдіяльності формує очікування, правила – власне формування «Я-дзеркального».

Перспективою подальших досліджень стане подальше вивчення структурних компонентів Я-концепції у професійній діяльності особистості.

Список літератури:

1. Варій М. Й. (2008). *Психологія особистості*. Київ: Центр учбової літератури. 243-344 с.
2. Киричук О. В. (2003). *Психологія особистості*. Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості. 46 с.
3. Бернс Р. (1986). *Развитие Я-концепции и воспитание*. Москва: Прогресс. 421 с.
4. Бернс Р. (2003). *Что такое Я-концепция. Психология самосознания*. Самара: Издательский дом «БАХРАХ- М». 672 с.

5. Мей Р. (1994.) *Искусство психологического консультирования*. Москва: Класс. 144 с.
6. Роджерс К. (1994). *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. Москва. 368 с.
7. Джемс У. (2003). *Личность. Психология самосознания*. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М». 672 с.
8. Шибутани Т. (2003). *Я-концепция Психология самосознания*. Хрестоматия. Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М». 672 с.
9. Зинченко В. П. (2002) *Психологические основы педагогики*. 429с.
10. Ковальчук Ю. В. (2013). *Психологічні основи дослідження професійної я-концепції особистості офіцера оперативно-розшукового підрозділу Державної прикордонної служби України. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 301-312 с.
11. Дружиніна І. А. (2009). *Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидат психологічних наук*. Київ.

References:

1. Varii M. Y. (2008). *Psykhologhiia osobystosti*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 243-344 s [in Ukrainian].
2. Kyrychuk O. V. (2003). *Psykhologhiia osobystosti*. In-t pidhotov. kadriv derzh. sluzhby zainiatosti. 46 s [in Ukrainian].
3. Berns R. (1986). *Razvitie Ia-kontseptsii i vospitanie*. Moskva: Progress. 421 s [in Russian].
4. Berns R. (2003). *Chto takoe Ia-kontseptsiiia*. Psikhologiiia samosoznaniia. Samara: Izdatelskii dom «BAKhRAKh-M». 672 s [in Russian].
5. Mei R. (1994.) *Iskusstvo psikhologicheskogo konsultirovaniia*. Moskva: Klass. 144 s [in Russian].
6. Rodzhers K. (1994). *Vzgliad na psikhoterapiiu*. Stanovlenie cheloveka. Moskva. 368 s [in Russian].
7. Dzhems U. (2003). *Lichnost*. Psikhologiiia samosoznaniia. Khrestomatiia. Samara: Izdatelskii dom «BAKhRAKh-M». 672 s [in Russian].
8. Shibusani T. (2003). *Ia-kontseptsiiia Psikhologiiia samosoznaniia*. Khrestomatiia. Samara: Izdatelskii dom «BAKhRAKh-M». 672 s [in Russian].
9. Zinchenko V. P. (2002) *Psikhologicheskie osnovy pedagogiki*. 429s [in Russian].
10. Kovalchuk Yu. V. (2013). *Psykhologichni osnovy doslidzhennia profesiinoi ya-kontseptsii osobystosti ofitsera operativno-rozshukovoho pidrozdilu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. 301-312 s [in Ukrainian].
11. Druzhynina I. A. (2009). *Psykhologichni chynnyky rozvytku profesiinoi identychnosti maibutnykh praktychnykh psykhologiv*. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydat psykhologichnykh nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Бебеза Л. Е. Научные взгляды на феномен Я-концепции личности в психологической литературе

В статье рассмотрены теоретические основы Я-концепции как психологического феномена, что является динамической системой представлений человека о себе. «Я-концепция» формируется под влиянием собственного опыта каждого индивида. В общем сама система составляет

основу высшей саморегуляции человека, на базе которой она строит свои отношения с миром, который её окружает».

Предложено теоретический обзор исторического развития Я-концепции как психологического феномена с научной деятельности различных исследователей этой области (Р. Бернс, У. Джемс, А. Маслоу, К. Роджерс і др.). Отмечено, что в психологической литературе нет единого подхода к трактовке понятий, описывающих Я-концепцию и ее детерминанты, вызывает трудности при теоретическом анализе данного феномена. Основу понимания понятия «Я-концепция» заложено в направлении гуманистической психологии, представители которой (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс і др.) стремились к рассмотрению целостного «Я» и его личностного самоопределения в социальном окружении.

Теоретически обосновано структурные составляющие Я-концепции личности, такие как «когнитивный компонент (Я-образ), эмоционально-оценочный (Я-отношение) и поведенческий (Я-поступок)».

Выделены ведущие подходы к изучению Я-концепции в современной психологии, по версии И. А. Дружниной, среди которых генетико-моделирующий (В. В. Клименко, С. Д. Максименко, А. В. Толстоухов и др.) ; психоаналитический (А. Вертман, Э. Эриксон, Дж. Марсия, З. Фрейд и др.) интеракционный (Е. Гоффман, Р. Дженкинс, Дж. Мид, Р. Фогельсон и др.); структурно-динамический (Е. П. Белинская, Н. И. Боришевский, Ж. П. Вирна, Т. М. Говорун и др.) когнитивный (Г. Брейкуелл, Г. Тэджфел, Дж. Тернер и др .) нарративный (К. Джерджен, А. Гидденс, Л. Хагендорн и др ..) трансперсональный (С. Грофф, К. Грофф, А. Минделл и др ..) интегративный (В. В. Козлов, В. Уилберга).

Выяснено, что Я-концепция является феноменологическим концептом, формирующийся индивидуально и процессуально в онтогенезе в соответствии с личным жизненным опытом. Сложные образования сознания и самосознания личности интериоризируют самоанализ, самооценку, самопринятие и самовосприятие в течение жизненного пути личности.

Ключевые слова: Я-концепция, Я-концепция личности, личностное самоопределение, самооценка, самореализация, самоотношение, самосознание.

Beheza L. E. Scientific views on the phenomenon of the I-concept of personality in psychological literature

The article discusses the theoretical foundations of the I-concept as a psychological phenomenon, which is a dynamic system of human ideas about himself. «I-concept» is formed under the influence of each individual's own experience. In general, the system itself forms the basis of the highest I-regulation of man, on the basis of which it builds its relations with the world that surrounds it.

A theoretical review of the historical development of the I-concept as a psychological phenomenon from the scientific activities of various researchers in this area (R. Burns, W. James, A. Maslow, K. Rogers, etc.) is offered. It is noted that in the psychological literature there is no unified approach to the interpretation of concepts that describe the I-concept and its determinants, it causes difficulties in the theoretical analysis of this phenomenon. The basis for understanding the concept of «I-concept» is laid in the direction of humanistic psychology, whose representatives

(R. Burns, A. Maslow, K. Rogers and others) sought to consider the holistic «I» and its personal I-determination in the social environment.

The structural components of the I-concept of personality, such as «the cognitive component (I-image), emotional-evaluative (I-attitude) and behavioral (I-act)», are theoretically substantiated.

The leading approaches to the study of the I-concept in modern psychology, according to I. A. Druzhninoва, are highlighted, including genetic modeling (V. V. Klimenko, S. D. Maksimenko, A. V. Tolstoukhov, etc.); psychoanalytic (A. Wertman, E. Erickson, J. Marcia, Freud, etc.) interactive (E. Goffman, R. Jenkins, J. Mead, R. Fogelson, etc.); structural-dynamic (E. P. Belinskaya, N. I. Borishevsky, J. P. Vernaya, T. V. Govorun and others) cognitive (G. Breykuell, G. Tajfel, J. Turner and others) narrative (K. Jerjen, A. Giddens, L. Hagendorn and others.) Transpersonal (S. Groff, K. Groff, A. Mindell, etc.) integrative (V. V. Kozlov, V. Wilberg).

It was found that the I-concept is a phenomenological concept of personality, which is formed individually and procedurally in ontogenesis in accordance with personal life experience. Complex formations of consciousness and I-consciousness of the individual internalize I-analysis, I-esteem, I-acceptance and I-perception during the life path of the individual.

Key words: I-concept, I-concept of personality, personal I-determination, I-esteem, I-realization, I-attitude, I-awareness.